ZAMONAVIY PEDAGOGLARDA IJOBIY FIKR RIVOJLANISHIDA OPTIMIZMNING NAMOYON BO‘LISHI

Sattarova Shaxnozaxon Qo‘chqarovna- Ozbekiston Milliy Pedagogika Universiteti, Psixologiya kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqola oliy ta’lim va maktab pedagoglarida optimizm va pessimism pozitsiyasi bo‘yicha hududlar doirasida o‘rganilayotgan hodisani tadqiq etishning nazariy uslubiy va empirik tahlili pedagoglarda pozitiv fikrlash tushunchasining mohiyati, pedagoglarning kasbiy rivojlanish jarayonidagi o‘rni va ahamiyati hamda pedagoglardagi optimism va pessimism xususiyatlarini ochib berish imkonini berdi. Shu bilan birga, oliy ta’lim va maktab pedagoglari tashkilotlar kesimida tafovutlarning namoyon bo‘lish hodisalar aniqlandi.

Kalit so‘zlar: ta’lim muassasasi, pedagoglar, amaliy tahlillar, pozitiv fikrlash, optimizm, pessimism, omadsizlik vaqti, muvaffaqiyat vaqti, muvaffaqiyatsizliklar kengligi, muvaffaqiyat kengligi.

Optimizm va pessimizm qabul qilingan voqelikka baholovchi munosabatni ifodalovchi muhim psixologik shaxs konstruksiyalari hisoblanadi. Ular individual ong tuzilishida ma’lum bir o‘rinni egallaydi va shaxsiy ma’noning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Dj.Kexo pozitiv tafakkurning uchta asosiy variantini ajratib ko‘rsatgan:

1) «affirmatsiyalar - bu ongning ma’lum bir jihatiga qaratilgan va yangi dasturni belgilaydigan qisqacha pozitiv tasdiq bo‘lib, unga ko‘ra ong osti o‘z ishini quradi va ma’nosiga ko‘ra ushbu tasdiqqa mos keladigan hayotiy vaziyatlarni yaratadi;

2) ijobiy kayfiyat - bu inson hayoti uchun muhim bo‘lgan ishlar bilan bog‘liq bo‘lgan tashvishlarga e’tibor qaratish va istalmagan holatlardan uzoqlashish odatidir;

3) vizualizatsiya - vizual (ko‘rish) qatorning ko‘rinadigan va ko‘rinmaydigan obrazlarini o‘z ongida qayta tiklay oladigan inson ongining xususiyati».

Shunday qilib, pozitiv tafakkur muammosi antik davrdayoq kelib chiqqan. Asta-sekin bu masalaga, ayniqsa, chet ellarda katta e’tibor berila boshlandi. Amaliy psixologiyadan ajralib chiqib, pozitiv tafakkur ilmiy tadqiqot xususiyatiga ega bo‘ldi va shu tariqa psixologiyaning asosiy tamoyillaridan biri - nazariya va amaliyot birligini amalga oshirdi.

Optimizmga atributiv uslub sifatida yondashuvga (M.Seligman, K. Peterson, L.M.Rudina, T.O.Gordeyeva va b.) tayanib, optimistik va pessimistik kabi tafakkurning shakllanishiga asos bo‘lgan bir qator sabablarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Birinchidan, ilk bolalik davridayoq orttirilgan fikrlash odati, o‘z-o‘zini

baholash, turli voqealarni tushuntirishning ma'lum bir uslubidir. Ikkinchidan, bu o'z muvaffaqiyatsizliklari yoki muvaffaqiyatlarining doimiyligi haqidagi tasavvur, ularning vaziyatliligi va umumiyligi, nazorat lokusidir. Ushbu omillar muvaffaqiyatga erishishning ahamiyatiga, unga bo'lgan umidga, muvaffaqiyatga erishishning sub'ektiv baholanadigan ehtimoliga va yutuq etaloniga, ya'ni muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi asosida nima yotishiga ta'sir ko'rsatadi. K.Peterson, L.Berretlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, optimistik atributiv uslubga ega bo'lgan odamlar o'z yutuqlari bo'yicha pessimistlardan ustun turadilar. Shundan kelib chiqib, pozitiv tafakkur motivatsion yo'nalganlik bilan bog'liq bo'lib, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining shartidir, degan xulosaga kelish mumkin. Shartni sabab tushunchasidan farqlash kerak, chunki u yoki bu hodisa yoki jarayonni bevosita yuzaga keltiruvchi sababdan farqli o'laroq, shart ular paydo bo'ladigan, mavjud bo'ladigan va rivojlanadigan muhitni tashkil etadi.

Optimizm va pessimizmning o'quv va kasbiy faoliyat muvaffaqiyatiga ta'siri masalasi M.Seligman tomonidan o'rganilgan va natijalar uning «Optimizmga qanday o'rganish mumkin» kitobida bayon etilgan. M. Seligmanning davomchisi S.Nolen-Xeksma optimizm va pessimizmning o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan tadqiqot olib bordi. O'zlashtirmaslik ko'pincha depressiya bilan birga kelishi sababli, S. Nolen-Xeksma depressiyaning asosiy omillari sifatida pessimistik tushuntirish uslubi va salbiy hodisalar bo'lishi mumkinligini taklif qildi. Natijada taxmin tasdiqlandi. M. Seligmanning o'zi Pensilvaniya universitetida tadqiqot olib borib, optimistik o'qitish uslubi talabalarning o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini va maktab baholaridan farqli o'laroq, optimizm omili aniqroq bashoratlar berishini aniqladi. Xuddi shunday natijalar Vest-Poynt harbiy kollejida ham olingan bo'lib, u yerda optimizm omili ham sportchilarni tayyorlashga ta'sir ko'rsatishi ma'lum bo'ldi.

K.Peterson va L.Berretlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, optimistik atributiv uslubga ega talabalar o'zlarining o'quv yutuqlari bo'yicha pessimistik uslubga ega talabalardan ustun turadilar. Buni optimistlar ko'proq qat'iyatli va motivatsiyaga ega ekanligi, muvaffaqiyatga ko'proq intilishi va muvaffaqiyatsizlikka chidamliligi bilan izohlash mumkin. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tadqiqot natijalari M.Satterfild va Dj.Monaxan natijalari bilan rad etiladi, bu yerda optimizmning o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga ta'siri mutaxassislikka bog'liq. Huquqshunoslik fakulteti talabalarining o'quv faoliyati muvaffaqiyatiga ta'siri xatti-harakatlarning pessimistik uslubi bilan bog'liq bo'ladi. Hayotning ba'zi sohalarida pessimizm kamchilik emas, agar bu kasbiy faoliyatga tegishli bo'lsa, bu afzallikdir. Shuningdek, optimizmda ham zaif tomonlar mavjud, masalan, xavfni yetarlicha baholamaslik. T.O.Gordeyeva tadqiqotlari katta e'tiborga loyiq. M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti fakultetiga kirish imtihonlarini «realistik optimizm» bilan, ya'ni optimizm testi bo'yicha unchalik yuqori bo'lmagan baholarni olgan abiturientlar muvaffaqiyatliroq topshirishi haqida ma'lumotlar oldi. Bundan tashqari, kasbiy faoliyatning turli sohalarida optimizm va pessimizmning namoyon bo'lishi masalasini muhokama qilar ekanmiz, qat'iyatlilik, ijodkorlik, tavakkalchilik, qaror qabul qilish

zarur bo'lgan kasblarda optimistlar ustunlikka ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Bunday toifaga tadqiqotimizda e'tiborimiz ob'ekti bo'lgan o'qituvchilar kiradi. Pessimistlar qat'iyat va ijodkorlikdan ko'ra aniqlik va tahliliylik hamda bir xillikni talab qiladigan kasblarda ko'proq samaradorlik ko'rsatadilar. Barbara Fredriksonning pozitiv tafakkurni o'rganishga qaratilgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ijobiy munosabatlarga ega bo'lgan odamlar, patogen fikrlaydigan odamlardan farqli o'laroq, muammolarning mavjudligini inkor etmaydilar, maqsadlarga erishish uchun ko'proq harakat qiladilar va muvaffaqiyatga intiladilar. "Muvaffaqiyatsizlikdan qochish" motivi ustun bo'lgan insonlar uchun o'zlarining psixofiziologik qobiliyatlarini zamonaviy hayotda qo'llash, ularni ijobiy natijaga aylantirish mumkin bo'lgan faoliyat sohasini topish juda muhimdir.

Bizningcha, optimizm va pessimizm ham individual, ham ijtimoiy dunyoqarashga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan kategoriyalardir; ular dunyoni his qilishning bevosita hissiy, aniq shakllari bilan ham, umumlashtirilgan mafkura bilan ham aks ettirilishi mumkin - bular universal baholovchi kategoriyalardir. Shuning uchun optimizm va pessimizm fan tarixida uch jihatda: inson tabiati va ijtimoiy borliqni idrok etish va anglash sifatida, insoniyat taraqqiyotini optimistik yoki pessimistik ssenariy bo'yicha ko'rib chiqish (optimizm-pessimizm dunyoqarashi), jamiyatning ayni paytdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini baholash sifatida, ijtimoiy kayfiyat sifatida (ijtimoiy optimizm yoki pessimizm) va muayyan shaxsning individual psixologik xususiyati sifatida (individual optimizm yoki pessimizm) ko'rib chiqilgan. Optimizm-pessimizmni birinchi jihatda ko'rib chiqish faylasuflar, ikkinchi jihatda sotsiologlar va uchinchi jihatda psixologlar zimmasidadir.

Optimizm va pessimizm muammolari bir qator ijtimoiy fanlar (falsafa, tarix, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya) ning tadqiqot muammolari hisoblanadi, ammo ular hali to'liq ta'riflanmagan: falsafa, sotsiologiya, psixologiyada turli ilmiy maktablarga tegishli bo'lgan "optimizm-pessimizm"ni tushunishga yondashuvlar aniqlangan; inson voqeligi dunyosida sodir bo'layotgan hodisalar va jarayonlarni tushunishga urinish mavjud bo'lgan fikrlar, mulohazalar, tushunchalar tahlil qilingan. Masalan, qadimgi yunon olimlari (Ksenofont, Aflotun, Arastu, Epikur va b.) tomonidan yaratilgan ratsionalizm falsafasida inson optimizmi inson qalbining barcha funksiyalarini tartibga soluvchi ijobiy tafakkurda, falsafa, sotsiologiya, psixologiya maktablarida ko'rib chiqilgan; inson voqeligi dunyosida sodir bo'layotgan hodisalar va jarayonlarni tushunishga urinish mavjud bo'lgan fikrlar, mulohazalar, tushunchalar tahlil qilingan.

1-jadval

Oliy ta'lim va maktab pedagoglarida pozitiv fikrlash bo'yicha hududlar kesimida tafovutlarning namoyon bo'lishi

«Shaxsdagi optimizm va pessimizm pozitsiyasini aniqlash».	**Hudud**	**n**	**Ranglar o'rtachasi**	**h**	**p**
Optimizm	Toshkent	176	254,56	7,379	p≤0,01
	Farg'ona	173	294,26		
	Qashqadaryo	170	252,75		

Optimizm bo‘yicha natijalari o‘rtasida ahamiyatli tafovutlar kuzatildi (h=7,379;p≤0,01). Ko‘rsatkichlardan ma’lumki, bu holat shaxsning stressga barqarorligiga ta’sir etuvchi omillardan biri uning optimistik pozitsiyasidir. Bundan ko‘rish mumkinki, Farg‘ona viloyatida faoliyat olib borayotgan pedagoglarda stressga barqarorlik pozitsiyasi xususiyatlari namoyon bo‘lishida ahamiyatli farq aniqlandi.

Natijalardan ma’lum bo‘ladiki, tadqiqot jarayonida Farg‘ona viloyatida faoliyat olib borayotgan pedagoglarda optimizm bo‘yicha ahamiyatli farqlar kuzatildi (h=9,981;p≤0,01). Bundan ko‘rish mumkinki, shaxslararo munosabatlardagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik xususiyatlari qadimdan vodiy xalqlarining hazil mutoibaga va barqaror turmush tarziga moyillikning borligi ushbu xalqlarning etnopsixologik xususiyatlarida ustuvorlik qiladi. Mavjud imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga intilish istagi kuchliligi, ushbu hududda axolining zich joylashuvi natijasida ishlab chiqarish bilan bog‘liq raqobatning kuchliligi ham ushbu hududda istiqomat qiluvchi pedagoglarda o‘z-o‘ziga nisbatan muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik xususiyatlari tubdan farq qilmaydi va bir xil tarzda namoyon bo‘ladi.

Shaxsda optimistik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik va pedagogik asoslari D.K.Ushinskiy, P.P.Blonskiy, A.S.Makarenko, L.S. Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, I.S.Kon, Ye.I.Rogov, K.A.Abulxanova-Slavskaya, L.D.Stolyarenko, N.M.Solonchuk kabi mashhur pedagog-psixologlar va boshqa ko‘plab tadqiqotchilarning ishlarida tahlil etilgan. Rossiya psixologiyasida bu sohada olimlar "optimizm" tushunchasini insonning psixik holatining alohida namoyon bo‘lishi sifatida o‘rganadilar. Ular shaxsning turli psixik holatlarni keltirib chiqaradigan ichki mexanizmlariga asoslanib, nima uchun bir kishi optimizmni, boshqasi esa pessimizmni namoyon qilishi haqidagi savollarga javob izlaydilar. Pedagoglar esa optimizmni shaxsning bilish faoliyati sifatini oshirish hamda o‘quv jarayoniga nisbatan ijobiy, konstruktiv va motivatsion munosabatni shakllantirish nuqtai nazaridan o‘rganadilar. Bu yo‘nalishda A.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, P.P.Blonskiy, O.V.Korotkix, G.V.Lunin, N.A.Ribnikov, F.R.Filippov, Ye.N.Shiyanov va boshqalarning ishlari keng tanilgan. Pedagogik optimizm hodisasi tarbiyalanuvchi shaxsning hayotsevarligini, o‘qituvchining o‘z o‘quvchilari kelajagiga va ularning muvaffaqiyatiga bo‘lgan ishonchini, shuningdek, pedagogning har narsada ijobiylikni ko‘rishga bo‘lgan moyilligini ifodalaydi. Ko‘pgina yoshlar dunyoni optimizm bilan qabul qilishlariga qaramay, ularda ruhiy ko‘tarilish yetarlicha stixiyali ravishda sodir bo‘ladi, shuning uchun unga pedagogning yordami kerak. Bu xususda V.A.Suxomlinskiy "tarbiyachi ba’zan o‘zi tushunmagan holda, nima qilayotganini anglamagan holda o‘z tarbiyalanuvchilarida optimizm ildizlarini qirqib tashlaydi..." deb yozgan edi.

Zamonaviy faylasuf va psixolog M. Zeligman 1975 yilda shunday yozgan edi: "Muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarni tushuntirish uslubi sifatida optimizm shaxs tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkin. Bunda, muvaffaqiyatsizliklarni shaxsiy sabablar, ya’ni yetarli darajada harakat qilmaslik bilan izohlash uslubi insonning shaxsiy xususiyati hisoblanadi". Shuningdek, M. Zeligman optimistik hayot tarzi va

kayfiyatga ega bo‘lgan, o‘z muvaffaqiyatsizliklarining sabablarini ijobiy tushuntiradigan talabalarning o‘quv yutuqlari ham yuqori ekanligini ko‘rsatdi. Demak, optimizm o‘quv natijalarining yuqori darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, muvaffaqiyatga erishish maqsadlari va o‘quv strategiyalaridan samarali foydalanish bilan bevosita bog‘liq. Shu bois, pedagogik optimizm nafaqat kasbiy, balki shaxsiy fazilatdir. Yuqorida keltirilgan materiallar pedagogik optimizm, M.Zeligman ta’kidlaganidek, qisman talaba o‘rganishi kerak va o‘rganishi mumkin bo‘lganda orttiriladigan kasbiy-shaxsiy fazilat, qisman esa, buyuk gumanist, gumanistik psixologiya muallifi Karl Rodjers aytganidek, tug‘ma shaxsiy fazilatdir, demak, uni maxsus tashkil etilgan qulay pedagogik sharoitlarda rivojlantirish, shakllantirish mumkin degan xulosaga kelish imkonini beradi. K.Rodjersning gumanistik psixologiyasi g‘oyalaridan ko‘rinib turibdiki, inson to‘g‘risida optimistik pozitsiyalar va tasavvurlar bilan fikr yuritish muhimdir, bu esa insonning chuqur, haqiqiy mohiyatini ijobiy baholashni ko‘rsatadi. K.Rodjersning yozishicha, "yuzaki nazorat qilinadigan xatti-harakatlar qatlami ostida, achchiqlanish, og‘riq ostida hech qanday nafratsiz ijobiy "Men" mavjud". Mashhur gumanistning shaxsiy o‘sish g‘oyasi bir qator ijobiy qarashlarni o‘z ichiga oladi. Ulardan biri shundan iboratki, insonning "Men"i doimiy, o‘zgarmas yoki qotib qolgan narsa emas, aksincha, u rivojlanishga va ijobiy o‘zgarishlarga moyildir. Boshqa bir qarash esa odamlar aslida yaxshi va doimo mukammallikka intilish xususiyatiga ega ekanligini ta’kidlaydi. Ya’ni, insonlar o‘z tabiatiga ko‘ra muqarrar ravishda mustaqillik va o‘z-o‘zini takomillashtirish yo‘nalishida harakat qiladi, deb taxmin qilinadi. Biz K.Rodjersning optimizm nazariyasi bilan ham hamfikrmiz, u optimizmni insonning o‘z muvaffaqiyati va o‘z-o‘zini ro‘yobga chiqarishga tug‘ma intilishi deb atagan.

Yu.V.Andreyeva "Pedagogik optimizm o‘qituvchining kasbiy-shaxsiy sifati sifatida" nomli asarida shunday yozadi: ko‘plab mahalliy pedagoglar uchun "pedagogik optimizm" tushunchasi ham kasbiy, ham shaxsiy fazilat hisoblanib, o‘quvchilarni o‘qitish va tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Bunda mazkur jarayonlar o‘qituvchi yordamida yuqoriga, ya’ni bilmaslikdan bilishga qarab izchil harakat qiladi. Yana bir pedagog N.A.Baturin shunday yozadi: "Pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimida o‘quvchining yutuqlariga erishish uchun pedagogik usul muhim ahamiyatga ega. Bu usul, muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik holatlarida bo‘lishidan qat’i nazar, o‘quvchining ichki sabablariga - uning sarflagan kuch-g‘ayrati, tirishqoqligi, mas’uliyati va intilishiga qaratilgan bo‘ladi".

Bo‘lajak pedagog-psixologning hayotiga optimistik nuqtai nazar uning kelajakdagi pedagogik faoliyatning o‘zini o‘zi qadrlashiga, gumanistik, optimistik ustanovkalarga, ular orasida talaba ta’limining maqsadi sifatida refleksiya, empatiyani rivojlantirish, bolalar bilan muloqot va muvaffaqiyatli muloqotga yo‘naltirilganligi bilan belgilanishi kerak. Pedagogik optimizm, o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy sifati sifatida, shaxsning o‘ziga va o‘qituvchi sifatida tanlagan kasbiga munosabati shaklida harakat qilib, kasbiy o‘zini o‘zi takomillashtirish va o‘zini o‘zi tarbiyalashga bo‘lgan shaxsiy majburiyatdir.

Xulosa. Shunday qilib, kasbiy pedagogik madaniyat doirasida pedagogik optimizmni shakllantirishning zamonaviy talablari yutuqlarni ijobiy baholash, talabalarning kognitiv faolligini rag‘batlantirishning pedagogik texnikasi bo‘lgan tasdiqlash, rag‘batlantirish orqali og‘zaki ravishda ifodalanishi mumkin bo‘lgan talabalarning mo‘ljallangan rejasini amalga oshirishdir. Pedagog-psixologlarga ularda pedagogik optimizmni shakllantirish nuqtai nazaridan qo‘yiladigan zamonaviy talablar, avvalo, bo‘lajak pedagog-psixologlarda o‘z o‘quvchilariga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish, har tomonlama psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchilarning bilish faolligi sifatini oshirish, o‘quv faoliyatiga ijobiy, ijobiy, motivatsion kayfiyatni shakllantirishni nazarda tutadi. Bo‘lajak pedagog-psixologda pedagogik optimizmning samarali shakllanishi nafaqat bo‘lajak pedagog-psixologning umumiy kasbiy tayyorgarligiga zamonaviy talablarni aniqlash bilan, balki uning tarkibiy qismlari uning samarali shakllanishini ta’minlaydigan pedagogik optimizm tuzilishini aniqlash bilan ham bog‘liq.

Bizning nazarimizda, pedagogik optimizm o‘qituvchiga o‘quvchilarning o‘zlarida optimistik dunyoqarashni faol rivojlantirish imkonini beradi, uning asosida kelajakka, o‘zining kasbiy va ma’naviy-axloqiy kuchlariga ishonch yotadi, bu esa o‘qituvchining atrofdagi voqelikni ideallashtirishi va salbiy xususiyatlarni sezmasligi, balki ularni xafa qilmasdan yumshoqlik bilan tuzatishi kerakligini nazarda tutmaydi. Pedagogik optimizm shakllangan o‘qituvchi o‘quvchilarni samarali o‘qita oladi, ularda kelajakda kasbiy faoliyatdagi qiyinchiliklarni yengish uchun irodaviy fazilatlarni rivojlantira oladi, ko‘ngildagidek kasb tanlaydi, kasbiy hayotiy qiyinchiliklarni yengib o‘tadi, shuningdek, muvaffaqiyatga erishadi va ma’lum ehtiyojlarni qondira olmaslik hissi bilan bog‘liq salbiy his-tuyg‘ularni boshdan kechirmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Богачев Ф. // Требования к компетентности, профессионализму, поведению, уровня культуры и мышлению современного преподавателя. // Непрерывное педагогическое образование: состояние, тенденции, перспективы развития. Мат. междунар. научно-практ. конф. Част 4. - Липецк - Москва, 2000. - С. 145-146.

2. Борисова Е.Н. // Учитель и ученик: позитивное мышление как профилактика эмоционального выгорания. // Высшее образование сегодня. Российский новый университет Москва.: 2019. - С. 45-49.

3. Горбатков А.А. // О пользе оптимизма и пессимизма // Прикладная психология. — 2001. — №3.

4. Гордеева Т.А. // Оптимистическое мышление студента как составляющая личностного потенциала. // Психологическая диагностика. - 2006. - №2. - С. 42-50.

5. Гордеева Т.О. // Оптимистическое мышление личности как составляющая личностного потенциала [Текст] Т.О. Гордеева // Психологическая диагностика. – 2007. – № 1. – С. 32-65.

6. Гордеева Т.О. // Позитивное мышление как фактор учебных достижений старшеклассников. // Вопросы психологии. - 2010. - С. 24-33.